

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Ош мамлекеттик университети

С. Нааматова атындагы Нарын мамлекеттик университети

Д 25.21.634 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 338.48:711.455(574-25)

САЙДУЛЛАЕВ САБИРЖАН ЗИХРУЛЛАМОВИЧ

**Алматы облусунун мисалында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо
туризмдин өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык көйгөйлөрү**

**25.00.24 – Экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык
география**

**География илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек 2023

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы КМУнун география, экология жана туризм факультетинин география жана аны окутуунун технологиясы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчиси: **Чодураев Темирбек Макешович**, география илимдеринин доктору, профессор, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин география, экология жана туризм факультетинин деканы

Расмий оппоненттер: **Дылдаев Мирлан Муктарович**, география илимдеринин доктору, доцент, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экология жана менеджмент факультетинин деканы
Байзаков Кенжебек Омурзакович, география илимдеринин кандидаты, Кыргыз Экономикалык университетинин туризм, меймандостук жана айлана чөйрө кафедрасынын доценти.

Жетектөөчү мекеме: Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин экономикалык, социалдык жана саясий география кафедрасы (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547).

Диссертацияны коргоо 2023-жылдын 3-мартында саат 10:00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ош мамлекеттик университети жана С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетине караштуу география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Д 25.21.634 диссертациялык кеңештин отурумунда болот. Дареги: 7200026, Бишкек ш., И. Раззаков к., 51, 2-окуу имараты, жыйындар залы. Диссертациянын коргоосунун bbb-webinarдан онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/252-d42-kt5-ck9>.

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (7200026, Бишкек ш., И. Раззаков к., 51), Ош мамлекеттик университетинин (723503, Ош ш., Ленин к., 331) жана С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин (722900, Нарын ш., Орозбак уулу к., 25) борбордук китепканаларынан жана КР Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан таанышууга болот: <https://vak.kg>

Автореферат 2022-жылдын 2-февралында таратылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
г.и.к., доцент

Акматов Р.Т.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Барган сайын татаалданган экологиялык кырдаалдын шарттарында стресстик жагдайлардын жана оорулардын көбөйүшүнүн, анын натыйжасында демографиялык көрсөткүчтөрдүн начарлашынын негизги себептеринин бири болуп жаратылыштын урбанизацияланган чөйрөдөн обочолонушу саналат. Ошондуктан, дүйнөдө дарылоо жана ден соолукту чыңдоо максатындагы уюштурулган саякаттардын мааниси чоң. Жыл сайын 750 миңге жакын казакстандыктар чет элдик санаторийлер менен курорттордо эс алууда, бул чет элге чыккан каттамдардын 10 %ын түзөт. Ошол эле учурда Казакстан рекреациялык ресурстардын кыйла чоң запастарына ээ болуп, дүйнөлүк рынокто гана эмес, ички туризмдин структурасында да көрүнүктүү орунду ээлейт. Өлкөнүн ИДПсында туризмдин үлүшү 1 %га жакын. Өнүккөн өлкөлөрдө бул маалыматтар 7-15 %га чейин өзгөрүп турат. Курорттук базалар жана жаратылыш объекттери натыйжасыз пайдаланылат. Казакстандагы санаторийлердин жана курорттордун орточо жылдык жүктөө коэффициенти болжол менен 40 % түзөт.

Дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин ийгиликтүү өнүктүрүү үчүн Казакстанда да туризм тармагында таанылган, меймандостук индустриясы өнүккөн өлкөлөрдөн кем эмес мүмкүнчүлүктөр бар. Ушуга байланыштуу парадоксалдуу кырдаал түзүлдү: бир жагынан, руханий, тарыхый, рекреациялык потенциалдардын көп түрдүүлүгү, экинчи жагынан, ички жана эл аралык туризмди өнүктүрүүнүн начар деңгээли. Ошол эле учурда азыркы кырдаал туризмдин илим катары теориялык базасынын, туризмди өнүктүрүүнүн концептуалдык мамилелеринин жана принциптеринин, анын ичинде ички жана эл аралык деңгээлдеги өнүгүүнүн жетишсиз деңгээлинин чагылышы болуп саналат. бул Казакстанда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгууда илимий негизделген багыттарды калыптандыруунун зарылдыгы жөнүндө белгилүү бир деңгээлде суроону жаратат. Биздин оюбузча, биринчиден, региондун рекреациялык ресурстарынын потенциалына баа берүүдөн жана алардын дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүдө рационалдуу эмес пайдалануунун себептеринен баштоо туура болот. Туризм тармагы өнүккөн көпчүлүк мамлекеттердин кирешеси жалпы туристтик кирешенин 50 %га чейин түзөт.

Өзүнүн географиялык абалына жана зор табигый потенциалына байланыштуу Алматы облусу өлкөнүн эң ири агломерациясы жайгашкан Казакстандын түштүк-чыгышында жаратылыштык-рекреациялык туризмди өнүктүрүү үчүн өтө перспективдүү аймак болуп саналат. Дарылоочу баткактардын, термалдык минералдык булактардын жана баалуу ландшафттардын топтолушу изилденүүчү аймактын аймагында актуалдуу жана кирешелүү дүйнөлүк туристтик багытты – дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. Ал Алматы облусунун эле эмес, өлкө боюнча социалдык-экономикалык абалын жакшыртууга жөндөмдүү. Аймактын инфраструктурасын туура өнүктүрүү жергиликтүү

туристтер үчүн да, коңшу өлкөлөрдөн келген эс алуучулар үчүн да кызыктуу болмок. Дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризми Казакстан Республикасынын Өкмөтү тарабынан социалдык туризмди жана ички туризмди өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарынын бири катары аныкталган. Алматы облусунда туризмдин калыптанышына туризм тармагын өнүктүрүүнүн мамлекеттик программалары – «Алматы областында туризмди өнүктүрүүнүн башкы планы» жана «Казакстан Республикасынын туризм индустриясын өнүктүрүүнүн 2023-жылга чейинки концепциясы», анда “Алматы – Казакстандын эркин маданий аймагы” кластердин биринчи приоритети катары белгиленет.

Дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризм тармагын өнүктүрүү перспективаларына баа берүү үчүн комплекстүү экономикалык баалоо жүргүзүлдү, ал ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун аныктоого, туризмди өнүктүрүү үчүн эң жагымдуу аймактарды аныктоого мүмкүндүк берди.

2016-жылы кандидаттык диссертациянын “Алматы облусунун мисалында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык көйгөйлөрү” деген аталыштагы темасы жана илимий-изилдөө иштин планы бекитилген (2019-жылы жаңы редакция болгон). Бул изилдөөнү жүргүзүүдө 2017-2018-жылдардын иш жүзүндөгү көрсөткүчтөрү колдонулган. Бирок, Казак Республикасынын Президенти К.-Ж. Токаевдин жарлыгына ылайык 2022-жылдын 4-майында мурунку облус экиге (Алматы жана Жетисуу) бөлүнгөн. Буга ылайык, эмгекте Алматы жана Жетисуу облустарынын да баалуулуктары камтылган, алар бөлүү жөнүндө жарлык кабыл алынганга чейин бирдиктүү аймак катары каралган.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелери тарабынан жүргүзүлгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Иш Нархоз университетинде кафедрада бюджеттен тышкаркы «Казакстанда дарылоо-ден соолукту чыңдоо жана медициналык туризмди инновациялык өнүктүрүүнүн концептуалдык моделин иштеп чыгуу» деген аталыштагы илимий теманын алкагында жүргүзүлдү. Бул долбоор дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризми жаатында эмпирикалык – аналитикалык изилдөөлөрдүн элементтери менен таанышууга, аны окуу процессине киргизүүгө мүмкүндүк берди. Бул диссертациянын контекстинде Алматы облусунун аймагында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин изилдөөгө мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Алматы облусунун мисалында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн перспективдүү багыттарын аныктоо үчүн жаратылыштык-рекреациялык ресурстарды жана социалдык-экономикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүн баалоо изилдөөнүн негизги максаты болуп саналат.

Максатка ылайык, төмөнкү **милдеттер** чечилет:

- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- дарылоочу ресурстардын ар түрдүүлүгүн үйрөнүү, аларды Алмата областынын дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүү үчүн пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо;
- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин туристтик профилин түзүү;
- Алматы облусунун аймагында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин картасын түзүү;
- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүнүн концептуалдык ыкмаларын жана моделин иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүдөй:

- Казакстандагы дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин өзгөчөлүктөрү ачылды;
- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоочу продуктуну калыптандырууда жаратылыштык-рекреациялык потенциалды пайдалануунун өзгөчөлүктөрү аныкталды;
- Алматы облусунун дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин объектилерине интегралдык баа берүү жүргүзүлдү жана алардын рекреациялык баалуулуктарынын деңгээли аныкталды;
- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин туристтик профили иштелип чыкты;
- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин карта-схемасы иштелип чыкты;
- дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүү модели жана концептуалдык ыкмалар сунушталды.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн негизги теориялык жыйынтыктарынын практикалык мааниси рекреациялык ресурстарды экономикалык баалоого басым жасоо менен дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүнүн стратегияларын жана программаларын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Бул рекреациялык ресурстарга таасир этүүнүн сандык жана сапаттык параметрлерин негиздөөгө жана экологиялык жагымсыз кесепеттерди жоюуга мүмкүндүк берүүчү айлана-чөйрөгө максималдуу жол берилген жүктүн көрсөткүчтөрүн аныктоо менен байланышкан бир катар практикалык маселелерди чечет. Алынган натыйжаларды Казакстандын Туризм Ассоциациясы туристтик ишмердүүлүктү пландаштырууда жана башкарууда, административдик райондордун акимчиликтеринде жана башка кызыктар ведомстволордо, ошондой эле “Grande Voyage” туристтик компаниясында колдонсо болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси дарылоо жана ден соолукту чыңдоочу продукцияны пайдалануунун эффективдүүлүгүнүн жогорулашынан жана анын натыйжасында жумушчулардын ден соолугунун жакшырышынан чагылдырылат, бул материалдык өндүрүштөгү ишканалардын экономикалык көрсөткүчтөрүнө жана кызмат көрсөтүү секторуна таасирин тийгизет. Алынган жыйынтыктарды Алматы облусунда

дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн перспективдүү багыттарын аныктоо үчүн да колдонсо болот.

Диссертациянын коргоого коюлган негизги жоболору:

- Дарылоо жана ден соолукту чыңдоочу кызматтардын калыптанып келе жаткан рыногунун аныкталган өзгөчөлүктөрү анын Казакстан Республикасындагы социалдык-экономикалык абалдын өнүгүү деңгээлинен көз карандылыгын көрсөтөт;
- Социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктары Алматы облусунун дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин туристтин профилин иштеп чыгууга, жаш курактык структуралардын жана калктын кирешелеринин негизги параметрлери боюнча дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризм туристтердин контингентинин конкреттүү көрсөткүчтөрүн аныктоого мүмкүндүк берди;
- Алматы облусунда дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн табигый рекреациялык жана инфраструктуралык потенциалды баалоо боюнча жүргүзүлгөн эсептөөлөр суу менен дарылоочу ресурстардын жеткиликтүүлүгүн, региондо алардын дифференциациясын жана суу менен дарылоо ресурстарын пайдалануудан күтүлгөн экономикалык эффектти аныктады;
- Дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн иштелип чыккан концептуалдык базасы анын Алматы облусунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирлеринин негизги көрсөткүчтөрүн жана багыттарын аныктады.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Казакстанда дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү жана калыптандыруу проблемаларын начар изилдениши жана бул багыттагы олуттуу илимий изилдөөлөрдүн жоктугуна байланыштуу, Алматы облусунун мисалында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүгүшү социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдө теориялык жана илимий-практикалык негиз болуп саналат.

Изилдөө процессинде автор фактылык, статистикалык, картографиялык жана башка материалдарды изилдөөнүн негизинде аналитикалык иштеп чыгууларды жүргүзгөн, рекреациялык ресурстарды баалоо жана дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн моделин түзүү үчүн эсептөөлөр жүргүзүлгөн.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Иштин негизги жыйынтыктары ар кандай деңгээлдеги конференцияларда баяндалды: “Санитардык-курорттук туризм – Казакстан Республикасындагы ички туризмдин негизи” [Ош, 2018-ж.], “Казакстандагы эл аралык туризмдин учурдагы абалына эконометриялык анализ” [Новосибирск, 2018], «Казакстандагы социалдык туризм: калыптануу проблемалары жана өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү» [Бишкек, 2018], «Жаратылыштык-рекреациялык ресурстарды баалоо методдорун талдоо» [Бишкек, 2018], «Алматы облусундагы ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн туристтик жана рекреациялык потенциалды баалоо» [Москва, 2019], «Assessment of recreation carrying capacity of Ile-Alatau national park in Kazakhstan»

[SCOPUS, 2020], «Алматы областындагы дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмнин туристик портретин түзүү» [Алматы, 2020-ж.], «Алматы облусунун дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү багытындагы потенциалын комплекстүү баалоо» [Алматы, 2020-ж.], «Алматы облусунда дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн климаттык комфортту баалоо» [Бишкек, 2021-ж.].

Алынган натыйжалардын жарыяланышы. 10 илимий эмгек жарыяланган: 4 Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан сунушталган басылмаларда (1 макала ОшМУнун Жарчысы, 2 макала Республикалык илимий-теориялык «Известия ВУЗов Кыргызстан» журналында, 1 макала «Кыргыз Республикасындагы Илимий изилдөөлөр» журналында), Scopus маалымат базасында 1 макала, РИНЦ тарабынан илимий журналдарда 4 макала (цитата келтирилген), ошондой эле бул темадагы макалалар илимий, практикалык жана эл аралык конференцияларда баяндалган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш кириш сөздөн, 3 баптан, корутундудан жана 106 аталыштагы адабияттардын тизмесинен турат. Диссертация 158 беттен туруп, 26 сүрөт, 35 таблицаны жана 1 тиркемени камтыйт.

Автор илимий жетекчиси, география илимдеринин доктору, профессор Т.М.Чодураевге ишти аткарууда жана талкуулоодо практикалык кеңештерин бергендиги үчүн терең ыраазычылык билдирет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу негизделүү менен анын максаты, милдеттери, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы жана практикалык маанилүүлүгү көрсөтүлүп, коргоого алынып чыккан негизги жоболор, изденүүчүнүн негизги салымы, изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы жана диссертациянын түзүлүшү чагылдырылды.

«Туризмди өнүктүрүүнүн жаратылыштык-ресурстук жана социалдык-экономикалык потенциалын изилдөөнүн теориялык негиздери» деген адабияттык обзордун **1-бапында** дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүгүүсүнүн жаратылыштык-ресурстук жана социалдык-экономикалык потенциалын изилдөөнүн теориялык негиздери баяндалган. Колдонулган адабияттарды карап чыгууда Е.В. Малышева [2012], А.А. Фидакина [2001], А.Б. Бабкина [2008], А.М. Ветитнев [2010], А.С. Кусков [2003], Е.Л. Драчев [2008], В.А. Набедрик [2005], Н.С. Мироненко жана И.Т. Твердохлебов [1981] сыяктуу авторлордун фундаменталдык булактарына басым жасалды. Аталган авторлордун эмгектеринде дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин теориялык-тарыхый негиздери чагылдырылган, алар дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык маселелерин чечүүдө негиз болуп саналат.

Ушул эле көйгөйлөр, П. Жагясинин «Defining Medical Tourism» (медициналык туризмди аныктоо) аттуу эмгегинде камтылган, ал дарылоо (медициналык) туризмди саякат менен байланышкан иш-аракеттер жана эс алуу, көңүл ачуу кызматтары, бизнес максаттары жана башка көптөгөн максаттар менен айкалыштырып медициналык кызмат көрсөтүү катары карайт. Германиядан келген адис Х. Нарштедт алардын туруктуу жашаган жерин өзгөртүүгө басым жасайт.

2017-жылы «Казакстан Республикасындагы туристтик ишмердүүлүк жөнүндө» мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык, «медициналык туризм – бул жашаган жеринен тышкары атайын медициналык жардам, анын ичинде жогорку технологиялык медициналык кызматтарды алуу менен эс алууну айкалыштырууну камтыган туризмдин бир түрү».

Казак автору С. Каленов медициналык туризмди анын жашаган өлкөсүнөн тышкары кардарга медициналык жардам көрсөтүү жана дүйнө жүзүндөгү медициналык борборлордо жогорку квалификациялуу адистер тарабынан дарылануу деп аныктайт.

Чет өлкөдөн келген эксперттер М. Букман менен К. Букман дарылоо (медициналык) туризми ден соолукту чыңдоого багытталган саякат, ошондой эле кызмат көрсөтүү чөйрөсүндөгү сооданы камтыган жана медициналык жана туризм секторлорунан турган экономикалык ишмердүүлүк катары иш алып барат деп ырасташат.

Постсоветтик мейкиндиктин авторлорунун арасында В.Ф. Казаков дарылоо туризмдин батыш формасын өзүнчө бөлөт. Анын пикири боюнча дарылоо туризми бул санаториялык-курорттук иш-чараларга карата артыкчылыктуу эс алуунун туристтик формасы медициналык мүнөзгө ээ болгон санаторийлерде жана курорттордо дарылоо жана эс алуу болуп саналат, ал эми саякат көбүнчө кардардын өз каражаттарынын эсебинен каржыланат.

Демико менен Хьюмдун аныктамасы боюнча медициналык туризм – бул “башка өлкөгө терепевтикалык, стоматологиялык жана хирургиялык дарылоо үчүн саякаттоо процесси” деп түшүндүрөт.

Л.К. Рихтер дарылоо туризмди эс алууну, көңүл ачууну жана бейтапка кам көрүүнү бириктирген саламаттыкты сактоо программасы катары аныктайт. Туризм боюнча Европалык Илимий Эксперттердин Ассоциациясы бул чечмелөөлөрдү бардык жерде колдонот. Бул формулада үч компонент так аныкталган – дарылоо, профилактика жана эс алуу. Үстөмдүк позицияларды эс алуу жана көңүл ачуу ээлейт, муну дарылоо туризмдин Батыш европалык модели далилдейт.

"wellness" термини 1961-жылы америкалык дарыгер Хелберт Данндын тарабынан киргизилген. Ал WELL being жана fitNESS деген сөздөрдүн бөлүктөрүн айкалыштырган.

Веллнес-туризми медициналык туризмге окшош процедураларды камтыйт, бирок андан айырмаланып, туризмдин бул түрүнүн мотиви болуп жаткан патологияларды айыктыруу аракети эмес, мүмкүн болуучу ооруларды алдын алуу жана профилактика, жалпысынан ден соолукту чыңдоо болуп

саналат. Веллнес-туризмдин негизги идеясы профилактикалык ыкма болуп саналат, анын жүрүшүндө али өнүгө элек көйгөйдү аныктоого жана ден соолукту чыңдоо технологияларынын жардамы менен аны жоюуга болот.

А.С. Кусков ошондой эле эс алуу менен рекреацияны жакын же окшош түшүнүктөр катары карайт.

Казакстандык авторлор С.А. Каленова, Е.А. Абенова, В.А. Кораблев эс алуу жана рекреацияны медициналык туризм көз карашынан карашат. Алар медициналык туризмди аныктап, бул жаатта чет мамлекеттердин тажрыйбасын үйрөнүшөт. Г.А. Рахимова Казакстан Республикасынын Түндүк аймагындагы санаториялык-курорттук мекемелерди өнүктүрүүгө каржылык колдоо көрсөтүүгө көңүл бурат.

Н.Ю. Саргаева Костонай областынын материалдарынын негизинде санаториялык-курорттук кызматтын маркетингин башкарууну сунуштайт.

Казакстанда дарылоо жана калыбына келтирүү кызматтарын сунуштаган аянтчада рекреациялык ишканалардын саны акырындык менен көбөйүүдө, бирок дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүгө арналган эмгектер өтө аз, же алар санаториялык-курорттук дарылоонун айрым түрлөрүн конкреттүү региондорго байланыштырбастан карайт.

Б.А. Курманалиев Кыргызстандагы кырдаалды талдап, Кыргыз Республикасы туризмдин жана рекреациянын эл аралык курорттук бизнес борбору болуу үчүн лицензиялоо, контролдоо системасына жана ченемдик-укуктук базага тиешелүү бир катар талаптарды аткаруу зарыл деген жыйынтыкка келген.

Г.Б. Эшмуратов өзүнүн изилдөөлөрүндө Кыргызстандын түштүгү климатотерапия жана гелиотерапия үчүн Сибирдин жашоочуларына ылайыктуу деп эсептейт.

С.Д. Эркебуланов жаратылышка жана инфраструктурага болгон басымды азайтуу үчүн келген туристтердин санын туристтик аймакка бирдей бөлүштүрүү зарыл деп эсептейт.

Ошентип, жогоруда келтирилген маалыматтарды жалпылап, дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин төмөнкүдөй аныктама менен формулировкалоого болот: *дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризми – бул адамдардын өз өлкөсүнүн ичинде жана чет өлкөлөргө, негизинен ден соолукту калыбына келтирүү жана профилактика максатында, ден соолукту чыңдоо боюнча түрдүү программаларды камтыган саякаттар (санаториялык - курорттук кызматтар, экскурсиялар, ачык аянттарда сейилдөө, ат минүү, SPA процедуралары, анимация).*

«Алматы областындагы дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин жаратылыш ресурстардын потенциалын изилдөөнүн методологиясы жана методикасы» деген 2-бапта дарылоо-ден соолукту чыңдоо процессинде рекреациялык ресурстарды туристтик жана рекреациялык ресурстарга айландыруунун методологиясы жана методологиясы боюнча изилдөөлөргө өзгөчө көңүл бурулган. Бүгүнкү күндө Казакстандагы санаториялык-курорттук уюмдардын динамикасын аныктоо призмасы аркылуу аймактын туристтик-рекреациялык потенциалын жана

рекреациялык чарбалык мейкиндик дизайнын талдоо боюнча иштер ата мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөрдүн жардамы менен анализденүүдө (2.1-таблица).

2.1.-таблица – Казакстандагы санаторий-курорттук уюмдар

№	Санаторий-курорттук уюмдар	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	Эконом-к. өсүү темпи
1	Санаторий, бирдик	73	80	92	99	+36%
	Анын ичинде керебеттердин саны (орундар)	10033	10 770	11 800	11 953	+19%
	Дарылангандардын (эс алгандардын) саны, адам	190 941	206 286	134 236	211 447	+11%
	Мамлекеттик эс алуу мекемелери	6	7	8	5	-17%
	Жеке менчик эс алуу жайлары	65	71	83	93	+43%
	Чет элдик менчик	2	2	1	1	-50%
2	Адистештирилген санаторийлер, бирдик	24	18	15	8	-67%
	Анын ичинде керебеттердин саны (орундар)	2 775	2 250	1 790	985	-64%
	Дарылангандардын (эс алгандардын) саны, адам	14 810	14 408	7 744	7 610	-52%
	Мамлекеттик эс алуу мекемелери	23	17	14	7	-70%
	Жеке менчик эс алуу жайлары	1	1	1	1	-
	Чет элдик менчик	-	-	-	-	-
3	Профилакториялар, бирдик	11	8	9	9	-19%
	Анын ичинде керебеттердин саны (орундар)	1 542	782	876	886	-43%
	Дарылангандардын (эс алгандардын) саны, адам	24 607	20 666	13 067	19 261	-22%
	Мамлекеттик эс алуу мекемелери	-	-	-	-	-
	Жеке менчик эс алуу жайлары	8	6	7	7	-12%
	Чет элдик менчик	2	2	2	2	-
4	Реабилитация борбору, бирдик	12	14	18	19	+58%
	Анын ичинде керебеттердин саны (орундар)	1 410	1 619	2 163	2 333	+65%
	Дарылангандардын (эс алгандардын) саны, адам	19 553	21 474	25 393	37 087	+90%
	Мамлекеттик эс алуу мекемелери	12	14	18	19	+58%
	Жеке менчик эс алуу жайлары	6	7	7	6	-
	Чет элдик менчик	-	-	-	-	-
5	Башкалар, бирдик	19	18	12	21	+11%

Анын ичинде керебеттердин саны (орундар)	3 355	2 415	1 990	2 245	-37%
Дарылангандардын (эс алгандардын) саны, адам	23 039	25 791	17 609	16 166	-30%
Мамлекеттик эс алуу мекемелери	8	8	3	8	-
Жеке менчик эс алуу жайлары	11	10	9	13	18%
Чет элдик менчик	-	-	-	-	-

2.1.-таблицада көрсөтүлгөндөй, пандемия өзүнүн түзөтүүлөрүн киргизген, алсак санаторийлерде дарылангандардын саны 2020-жылы 134236 адамга кыскарган. Өнүгүү динамикасы бирдей эмес, себеби санаториялык-курорттук уюмдун түрүнө көз каранды болууда. Мамлекеттик санаторийлердин жабылганына карабастан, акыркы 2 жылда жеке менчик ишканалар активдүү ачыла баштады. Бул эс алуучулардын санына жана санаторийлердин сыйымдуулугуна оң таасирин тийгизди. Бир гана санаторий чет элдик менчик болуп эсептелет. Жеке курорттордун саны 2017-жылы 65 болсо, 2021-жылы 93 өстү.

Дүйнөдө активдүү жашоо образына, өз ден соолугуна кам көрүү тенденциясы байкалууда. Ушуга байланыштуу Алматы шаарынын жана Алматы облусунун калкынын арасында социологиялык изилдөө жүргүзүлдү. *Изилдөөнүн максаты* дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин уюштуруу боюнча тургундардын коомдук пикирлерин билүү. *Изилдөөнүн милдети* – Алматы областындагы дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин туристик портретин түзүү.

Керектүү ресурстарды баалоо жана региондун өнүгүү келечегин аныктоо үчүн комплекстүү интегралдык мамиле төмөнкүлөрдүн негизинде пайдаланылды: изилдөөнүн методологиялык негизи катары системалык парадигма пайдаланылды. Системалык парадигманын алкагында Алматы облусунун административдик райондорунун контекстинде ар кандай жаратылыштык-рекреациялык ресурстар тышкы системалардын жана чөйрөлөрдүн таасири астында системалык түзүлүштөр катары каралат. Ошондой эле, картографиялык ыкма, статистикалык маалыматтарды жалпылоо, теориялык булактарды талдоо, эмпирикалык метод, теориялык изилдөө методдору колдонулду.

Ушуга байланыштуу Алматы шаары менен Алматы облусунун тургундарынын арасында социологиялык изилдөө жүргүзүлдү. Социологиялык изилдөө жүргүзүүнүн методу катары сурамжылоо ыкмасы тандалды, ал субъекттен алдын ала түзүлгөн суроолорго жооп алуу жолу аркылуу интервью алуучу менен респонденттердин (суроого катышкан адамдар) ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн психологиялык коммуникациялык ыкмасы болуп саналат. Сурамжылоо түзүмү боюнча ачык жана жабык суроолордон турган анкета (суроолордун тизмеси, алардын жооптору респондент жөнүндө зарыл маалыматтарды бере турган) аркылуу

жүргүзүлдү. Анкета 2 же андан көп жообу бар 17 суроодон турат. Социологиялык изилдөөнүн жүрүшүндө 500 респондент суралган. Сурамжылоонун жүрүшүндө респонденттердин жынысы, жаш курагы боюнча, диний дүйнө таанымы жана башка социалдык сапаттары эске алынган эмес, бул жаштар үчүн да, бойго жеткен калк үчүн да дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмин уюштурууга багытталган. Изилдөөнүн 500 катышуучусу бардык суроолорго толук жооп беришти. Казакстанда аялдар эркектерге караганда дээрлик жарым миллионго көп экенине байланыштуу респонденттердин 210 (42 %) эркектер жана 290 (58 %) аялдар түздү.

Сурамжылоонун маалыматтарынын негизинде биз Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмине туристин портретин түздүк (2.1.-сүрөт).

2.1-сүрөт – Алматы областындагы дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдеги туристин портрети [автор тарабынан түзүлгөн].

2.1.-сүрөттөн көрүнүп тургандай, дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин туристтери негизин аялдар түзөт. Андан ары портреттен туристтердин жашы 35 жаштан баштап, үй-бүлөөлүү, шаардын жашоочулары, негизинен тейлөө кызматкерлери экени көрсөтүлгөн. Алардын негизги муктаждыктары - эс алуу, дарылануу, ден соолугун калыбына келтирүү. Жылына бир жолудан азыраак саякатка чыгышат, анткени айлык акынын

аздыгы, бош убактын жоктугу, маалыматтын так эместигинен каржылык абал жол бербейт.

Алматы облусунда дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдеги туристин портретин түзүү боюнча изилдөөнүн жыйынтыгы Казакстандын Туризм Ассоциациясын кызыктырууда жана бул аймак дарылоо туризмин изилдөө жана өнүктүрүү долбооруна киргизилди (ишке ашыруу актысы бар).

Изилдөөнүн жыйынтыгын жалпылап, төмөнкүдөй негизги тыянактарды чыгарууга болот:

Бүгүнкү күндө Алматы облусунда санаторий-курорттук комплекстерди өнүктүрүүдө ишке ашпаган проблемалар бар, алар тез арада чечилүүгө тийиш:

1. Дарылоо жана ден соолукту чыңдоочу эс алууну уюштуруу стихиялуу болуп саналат;
2. Кен байлыктар сарамжалсыз пайдаланылууда;
3. Медициналык мекемелердин дарылык сууларды пайдалануусу көзөмөлгө алынбайт, нормативдик документтери жок;
4. Санаторий-курорттук мекемелер туристтик уюмдар менен кызматташпайт;
5. Медицина жана саламаттыкты сактоо тармагын көзөмөлдөгөн бирдиктүү орган жок;
6. Санаториялык-курорттук кызматтарды көрсөтүүдө калктын аярлуу катмарын колдоо боюнча мамлекеттик программалардын өтө аздыгы;
7. Медициналык жана саламаттыкты сактоо тармагындагы инвестициянын аз көлөмү;
8. Санаториялык-курорттук уюмдарда сертификациянын бирдиктүү стандарты жок;
9. Калкты маалыматтык жактан камсыздоонун өнүкпөгөндүгү;
10. Жарнамалык маалыматтын жоктугу, туристтердин ата мекендик тур продуктуга болгон кызыгуусунун төмөндүгү;
11. Көрсөтүлгөн дарылоо жана ден соолукту чыңдоо кызматтарына баалардын негизсиз жана көзөмөлсүз өсүшү;
12. Квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги;
13. Тиешелүү кызматтардын төмөнкү деңгээли;
14. Дарылоо-материалдык-техникалык базанын акырындык менен эскириши, инфраструктуранын төмөнкү деңгээли/

«Алматы областындагы дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризминин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн жана чечүү жолдорун изилдөө» деген 3-бапта дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү жана перспективалары талкууланат. Алардын негизинде дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүнүн жана анын Алматы облусунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасиринин концептуалдык жолдору иштелип чыккан. Белгилей кетсек, биз дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүнүн концептуалдык ыкмаларын бир нече өңүттөн карайбыз. Биринчиден, кандайдыр бир кубулуштарды түшүнүү жана чечмелөө ыкмасы катары, бул учурда, дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин анын мүнөздүү

өзгөчөлүктөрүн жана уюмдун өзгөчөлүгүн, экинчиден, маселени чечүү жолдорунун системасы катары, биздин учурда, дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризминин сандык жана сапаттык параметрлеринин негиздүү багыттары катары каралат. Бул ыкма менен Алматы облусунда дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн негизги максаты – заманбап медициналык жабдууларды колдонуу, оюн-зоок жана анимациялык программаларды жакшыртуу, жаңы ден соолукту чыңдоо борборлорун түзүү жана көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жогорулатуу болуп саналат. Бирок, транспорттук-инженердик жана социалдык инфраструктуранын өнүгүшүнүн деңгээли алдыга коюлган милдеттерди турмушка ашырууга белгилүү даражада кедергисин тийгизип жатат.

Алматы облусунун суу менен дарылоо ресурстары боюнча колдо болгон маалыматтар сандык жана сапаттык баалоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берди (3.1.-таблица). Сандык баа берүү үчүн Казакстан Республикасынын Геология жана жер казынасын пайдалануу комитетинин маалыматтары алынган.

3.1.-таблица – Алматы облусунун суу менен дарылоо ресурстарын баалоо

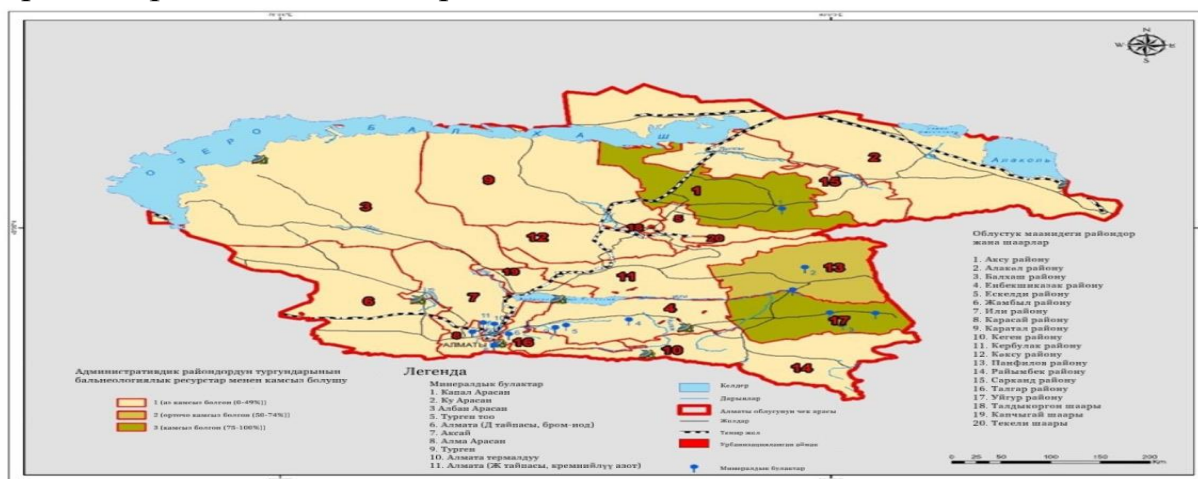
№	Булактардын аталышы жана алардын баяндалышы (описание)	Дарылоо үчүн колдонулат	Запасы н баалоо м³/сутк а	Санаторий-курорттор	Колдонуу даражасы	Транспорт-тун жеткиликтүүлүгү
Аксу району (Жансугуров айылы)						
1	Капал-Арасан. Капал айылынан 35 км алыстыкта жайгашкан. Температурасы 34,2-44 ⁰ С. Аз өлчөмдө радон щелочтуу-кремнийлүү (Ж тобу).	Жүрөк-кан тамыр системасы, таяныч-кыймыл, гинекологиялык, ичеги карын, тери.	216	Капал-Арасан	Активдүү колдонулат	Жеткиликтүү
	Бардыгы	Суткасына 216 м³ же жылына 78840 м³. РТП (сдр)=31088,3 жылына адам				
	Балл	3 балл (77%)				
Енбекшиказак району (Ыссык тоосу)						
2	Курам. Шелек айылынан түштүк-батышка 14км. Компоненттери жок, бир аз щелочтуу.	Дарылоочу-ашкана суулары, бальнеологиялык ванналар.	894	жок	Жергиликтүү элдер гана колдонот	Жеткиликтүү
3	Турген-тоо. Турген айылынан түштүк-чыгышка 18км. Сульфат-натрийлүү.	Нерв системасын, тери ооруларын, таяныч-кыймыл аппаратын ванна түрүндө дарылоодо колдонулат.	0,460	Турген-тоо	Активдүү колдонулат	Жеткиликтүү
4	Турген. Турген айылынын түштүк-чыгыш чети. Температурасы 45-50 ⁰ С. Хлоридуу-натрий.	Жүрөк кан-тамыр, гинекологиялык, нерв системасы, сөөк-булчуң ткандары.	0,216	жок	Жергиликтүү элдер гана колдонот	Жеткиликтүү
	Бардыгы	Суткасына 894,7 м³ же жылына 326565,5 м³. РТП (сдр)=128771,9 жылына адам				

	Балл	1 балл (43%)				
Панфилов район (Жаркент тоосу)						
5	Ку Арасан. Көктал айылынан 23 км түндүк тарапта. Радондуу-хлорлуу, кремнийлүү. Температурасы 30-35 ⁰ С.	Радикулит, жүрөк-кан тамыр системасы, нерв системасы.	500	Жаркент Арасан	Активдүү колдонулат	Жеткилик-түү
	Бардыгы	Суткасына 500 м ³ же жылына 182500 м ³ . РТП (сдр)=71964 жылына адам				
	Балл	2 балл (56% чейин)				
Уйгур район (Чунджа айылы)						
6	Албан-Арасан. Чунджа айылынан 55км чыгыш тарапта. Температурасы 44,5-55 ⁰ С. Начар минералдашкан, хлорид- гидрокарбонат-сульфат-натрийлүү.	Таяныч-кыймыл аппаратын, тамак сиңирүү органдарын жана тери ооруларын дарылоо.	3456	Көптөгөн эс алуу борборлору	Активдүү колдонулат	Жеткилик-түү
	Бардыгы	Суткасына 3456 м ³ же жылына 1261440 м ³ . РТП (сдр)=504576 жылына адам				
	Балл	3 балл (79,7%)				
Алмата ш.						
7	Алмата. Алматанын түндүк-чыгышындагы Курылчы айылы. Температурасы 56 ⁰ С.	Таяныч-кыймыл аппаратын, нерв системасын.	0,432	Автожол министрлиги Санатория-профилактория	Активдүү колдонулат	Жеткилик-түү
8	Алма-Арасан. Алмата шаарынан 15км түштүк тарапта. Ж тобу – кремнийди камтыган күкүрттүү суутек. Температурасы 56 ⁰ С.	Ревматизм, нерв системасы, бруцеллез.	518	Алма-Арасан санаторийи	Жергиликтүү элдер гана колдонот	Жеткилик-түү
9	Алматы термо-минералдык суусу. Предгорьях Заили Ала-Тоосунун тоо этектери. Температурасы 42 ⁰ С. Гидрокарбонаттуу-хлорлуу натрий.	Муун, жүрөк жана омуртка ооруларын.	0,173	Алма-Ата санаторийи	Активдүү колдонулат	Жеткилик-түү
10	Алматы. Ж тайпасы - кремнийлүү азот. Суунун температурасы 45-55 ⁰ С.	Жүрөк-кан тамыр, нерв системасы, таяныч-кыймыл аппаратын.	0,38	Көтөм санаторийи. ИИМ санаторийи.	Активдүү колдонулат	Жеткилик-түү
11	Аксай. Алматыдан батышка карай 13 км. Орточо минералдашкан, жогорку термалдуу. Суунун температурасы 54-55 ⁰ С.	Таяныч-кыймыл аппаратын, тамак сиңирүү системасын.	864	жок	Жергиликтүү элдер гана колдонот	Жеткилик-түү
	Алматы шаары боюнча	Суткасына 1383 м ³ же жылына 504795 м ³ . РТП (сдр)=199051,6 жылына адам				
	Балл	1 балл (11%)				
	Алматы областы боюнча баары	Суткасына 6449,7 м ³ же 2354140,5 м ³ . РТП (сдр)=928289 жылына адам.				
	Алматы областы боюнча камсыз болушу	24%				

3.1.-таблицага ылайык, Алматы облусунда минералдык суулардын запасы болжол менен суткасына 5949,83 м³ же жылына 2171687,95 м³. Эң жогорку көрсөткүч Албан-Арасан булагында суткасына 3456 м³ же жылына 1261440 м³ байкалат, жакында Албан-Арасан булагынын базасында 15тен ашык эс алуу борборлору ачылды жана бул жерде дарылоо туризм активдүү өнүгүп жатат. Төрт райондо жана Алматы шаарында минералдык булактар бар, ошол эле учурда алар ар кандай ооруларды дарылоого жана алдын алууга мүмкүндүк берген дарылоо-профилактикалык көрсөткүчтөрдүн кеңири спектрине ээ (3.1.-сүрөт). Эгерде Алматы областында жана Алматы шаарында калктын саны 3824133 адамды түзгөндүгүн эске алсак, анда Алматы облусту суу менен дарылоочу ресурстардын запастары менен 24 % га гана камсыз болгон деген жыйынтыкка келүүгө болот.

Маалыматтардын негизинде минералдык суунун запастары боюнча Алматы облусунун суу менен дарылоо ресурстарынын карта-схемасы түзүлдү (3.1-сүрөт).

Уйгур району бальнеологиялык ресурстар менен толук камсыз болгон, анын запастары бул аймактын гана эмес, коңшулаш райондордун керектөөсүн да канааттандырат.

3.1.-сүрөт – Алматы облусунун суу менен дарылоочу ресурстарын баалоо [автор тарабынан түзүлгөн]

3.1.- сүрөттөн көрүнүп тургандай, суунун запастарынын эң жогорку потенциалы Уйгур облусунда жылына 504 576 адам, Уйгур облусунун калкынын саны 63 366 адам, бул запастар муктаждыктардан дээрлик 8 эсе көп дегенди билдирет.

Жай мезгили үчүн абанын орточо температурасы, кыш мезгилиндеги аба ырайынын катаалдыгы, кар катмарынын жана күн нурунун тийүүсүнүн узак созулушу боюнча маалыматтарга таянып, Алматы облусунун климаттык ыңгайлуулугунун карта-схемасы түзүлдү (3.2.-сүрөт).

шаарлары кирет, бул биринчи кезекте алардын өлкөнүн негизги транспорттук артерияларынан алыс жайгашкандыгына байланыштуу.

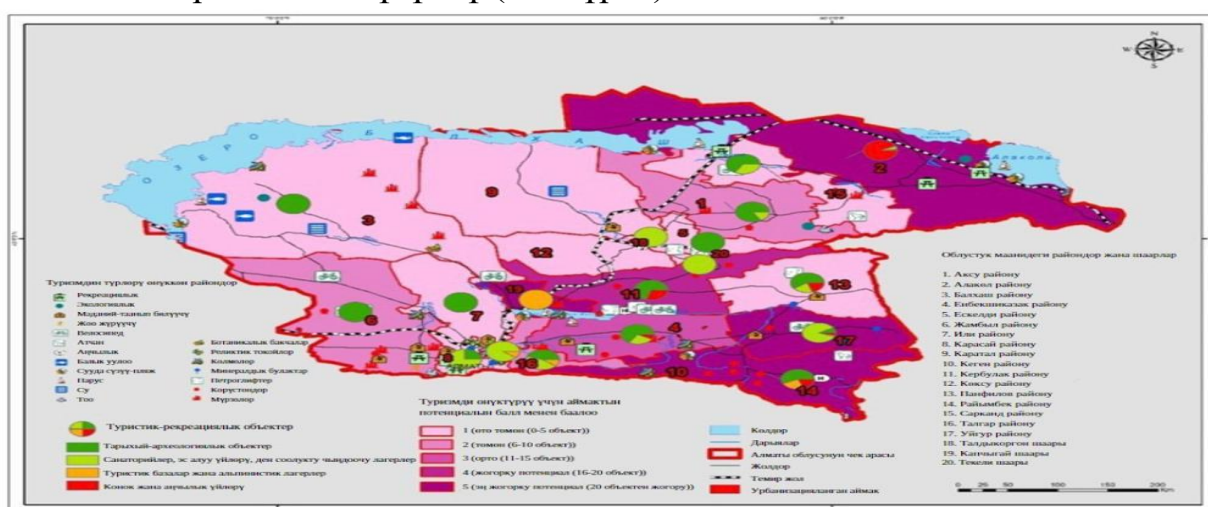
Инфраструктурасы өнүккөн субъекттердин катарына Талгар, Панфилов райондору жана Алматы шаары кирди. Алматы шаары алдыңкы позицияны ээлейт, анткени Алматы өлкөнүн эң ири шаары жана маанилүү транспорттук түйүнү болуп саналат. Республикалык жана эл аралык маанидеги маанилүү транспорттук каттамдар Талгар жана Панфилов райондорунун аймактары (Батыш Кытай – Батыш Европа трассасы) аркылуу өтөт.

Алматы областынын туристтик-рекреациялык объектилеринин маалыматтарынын негизинде бул иштин алкагында туристтик-экскурсиялык потенциалына баа берилди.

Алматы облусунун өнүгүү потенциалы боюнча Капчыгай шаары, Алакөл, Райымбек жана Уйгур райондору жогорку балл алышты (3.4.-сүрөт).

Капчыгай шаары менен Алакөл району чоң суу сактагычка жакын жайгашкандыктан, бул суу сактагычтын айланасында эс алуу үйлөрүнүн көптүгү менен мүнөздөлөт. Ал эми Райымбек аймагы көптөгөн тарыхый жана археологиялык эстеликтердин болушу менен кызыктырат. Уйгур районунун аймагында Албан-Арасан термалдык суу бассейни бар, анын базасында көптөгөн эс алуу борборлору курулган.

Туристтик жана рекреациялык объекттердин маалыматтарынын негизинде карта-схема түзүлдү (3.4-сүрөт).

3.4.-сүрөт – Алматы облусунун туристтик жана рекреациялык объектилер [автор тарабынан түзүлгөн]

3.4.-сүрөттөн көрүнүп тургандай, Көксуу жана Каратаал райондорунда туристтик жана рекреациялык потенциалы төмөн. Ошентип, Капчыгай шаары менен Алакөл району пляждык туризмди өнүктүрүүгө, Райымбек району тарыхый-археологиялык, Уйгур району дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризми үчүн ылайыктуу.

3.5.-сүрөт – Алматы областында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин интегралдык баалоо [автор тарабынан түзүлгөн]

Дарылоо жана ден соолукту чыңдоочу аймактардын потенциалдуу өнүгүшүн аныктоо максатында интегралдык баалоо жүргүзүлдү, анда компоненттер, бальнеологиялык потенциал, климаттык ыңгайлуулук, инфраструктуралык өнүгүү, ошондой эле улуттук парктардагы рекреациялык жүк боюнча өзүнчө маалыматтар колдонулган. Алматы облусунун потенциалын талдоо дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн жагымдуу аймактарды аныктоого мүмкүндүк берди.

Потенциалдуулугу жогору болгон биринчи топко дарылоо ресурстары боюнча чоң потенциалы, жакшы инфраструктурасы жана климаттык ыңгайлуулугу бар Алматы шаары менен Уйгур району кирди (3.5.-сүрөт).

Экинчи топко инфраструктурасы начар өнүккөн же жаратылыш жана туристтик ресурстарына жарды аймактар кирген. Булар Капчыгай, Талдыкорган шаарлары, Талгар, Аксу, Алакөл, Еңбекшиказак, Ескелдин, Жамбыл, Иле, Карасай, Кербулак, Панфилов, Райымбек, райондорунун аймактары.

Үчүнчү топко Балхаш, Каратал, Көксуу, Сарканд райондору жана Текели шаары кирди.

Алматы областынын дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин потенциалын интегралдык баалоо төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди:

- Уйгур районунда суу менен дарылоо ресурстарынын эбегейсиз зор запастары бар;
- Алматы облусунун түндүк аймактарында түштүк жана түштүк-чыгыш бөлүктөрүнө салыштырмалуу климаттык жагымдуу шарттары төмөн;
- Аймактын инфраструктурасында төмөнкүдөй мыйзам ченемдүүлүк бар, Алматы шаарына канчалык жакын болсо, инфраструктуранын өнүгүү деңгээли ошончолук жогору, ошончолук алысыраак болсо, инфраструктуранын өнүгүү деңгээли ошончолук төмөн болот;

- Алакөл курорттук зонасында, Капчыгай шаарында жана Уйгур районундагы Албан-Арасан минералдык суу бассейнинде туристтик жана рекреациялык объекттер көп санда жайгашкан.

Дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүдө социалдык-экономикалык маселелерди чечүү үчүн төмөнкү концептуалдык мамилелерди иштеп чыгуу сунушталат:

- 1) Казакстан Республикасында туризм жана саламаттыкты сактоо секторлорунун кызыкчылыктарын, ошондой эле каралган мамлекеттик колдоонун даражасын камтыган дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмнин бирдиктүү программасын иштеп чыгуу;
- 2) дарылоо-ден соолукту чыңдоочу туризм чөйрөсүн жөнгө салуу жана контролдоо боюнча бирдиктүү органды түзүү;
- 3) Мамлекеттик жана жеке менчик мекемелерде эмгек келишимине кызматкерди физикалык жана моралдык күч-кубатын калыбына келтирүү үчүн санаториялык-курорттук борборлорго жөнөтүү жөнүндө пунктту киргизүү. Бул демилгени колдоо үчүн уюмдар ар кандай жеңилдиктерди стимулдаштырышы керек (салыкты азайтуу, жеңилдиктер ж.б.);
- 4) дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризми жаатындагы кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатына мамлекеттик көзөмөл жүргүзүү;
- 5) Дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризми тармагына инвесторлорду тартуу. Бул демилгени колдоо үчүн уюмдар ар кандай жеңилдиктерди стимулдаштырышы керек (салык жеңилдиктери, башка жеңилдиктер ж.б.);
- 6) санаторий-курорттук уюмдарда дүйнөнүн алдыңкы курортторунун стандарттарына ылайык келүүчүлөрдүн эс алуу убактысын уюштуруу боюнча программаларды иштеп чыгуу;
- 7) санаториялык-курорттук мекемелерге аттестациялоо жүргүзүү жана аларды Казакстан Республикасы үчүн бирдиктүү стандартка келтирүү;
- 8) дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмнин продуктусун алдыга жылдыруу саясатын өркүндөтүү, заманбап технологияларды өздөштүрүү, эл аралык брондоо системаларынын маалыматтар базасына кирүү, жергиликтүү жогорку ылдамдыктагы интернет менен камсыз кылуу, чет өлкөдө жарнама аркылуу чет элдик туристтерди тартуу;
- 9) жогорку окуу жайларында туристтик адистиктер боюнча да, медициналык адистиктер боюнча да жаш адистерди сапаттуу даярдоону жогорулатуу;
- 10) минералдык ресурстарды сарамжалдуу пайдаланууну жөнгө салуу үчүн курорттук институт калыбына келтирүү;
- 11) санаториялык-курорттук ишканалардын материалдык-техникалык базасына амортизациялык субсидияларды берүү боюнча мамлекеттик программаны иштеп чыгуу.

Концептуалдык мамилелерди иштеп чыгууда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмин өнүктүрүүнүн негизги фактору болуп экономиканын өнүгүү деңгээли жана калктын кирешелеринин деңгээли эске алынат. Облустун жаратылыштык-рекреациялык потенциалы дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмнин өнүгүшүнө мүмкүнчүлүк түзөт. Бирок, Алматы облусу боюнча калктын кирешеси 1 адамга эсептегенде 68457 тенге, ал эми

орточо айлык эмгек акы 110 387 тенге болгону менен Алматы облусунун (Алматы шаарынан тышкары) карапайым жарандарынын көпчүлүгүнүн (70 %) санаторийлерде жана курорттордо эс алууга мүмкүнчүлүктөрү жок.

Ошентип, дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин социалдык багыты бир топ төмөндөгөнүнө байланыштуу мамлекеттен колдоо болбойунча чечүү мүмкүн эмес.

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүдөй жыйынтыктар алынды:

- Алматы областындагы дарылоо - ден соолукту чыңдоо туризминин өзгөчөлүктөрү аныкталды. Дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризминин табигый ресурстук жана социалдык-экономикалык потенциалын пайдалануунун теориялык негиздерин изилдөө - концептуалдык аппараттын мазмунун ачууга, дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмине өзүнүн аныктамасын берүүгө, Алматы облусунун табигый-рекреациялык потенциалына баа берүүнү эсептөө методу боюнча туризмдин шарттары үчүн алгылыктуу ыкмаларды аныктоого жана туристтик кызмат көрсөтүүлөр рыногунун системасында ден соолукту чыңдоочу туризмдин ордун аныктоого мүмкүндүк берди;
- Дарылоочу ресурстардын көп түрдүүлүгү системалаштырылып, Алматы облусунун аймагында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн алардын пайдаланылышына анализ жүргүзүлдү. Дарылоо жана ден соолукту чыңдоочу кызматтардын калыптанып келе жаткан рыногунун аныкталган өзгөчөлүктөрү анын Казакстан Республикасындагы социалдык-экономикалык абалдын өнүгүү деңгээлинен көз карандылыгын көрсөтүп турат. Казакстан Республикасында дарылоо-ден соолукту чыңдоочу иш-чаралар туризм индустриясынын маанилүү бөлүгү болуп саналат, анда туризм, экономикалык жана социалдык факторлор өз ара тыгыз байланышкан;
- Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризминин туристтик профили түзүлдү. Дарылоо-ден соолукту чыңдоочу туризмдин туристтери негизинен аялдар. Туристтердин жашы 35 жаштан жогору, үй-бүлөлүү шаар тургундары, негизинен тейлөө кызматкерлери түзөт. Алардын негизги муктаждыктары - эс алуу, дарылануу, ден соолуктарын калыбына келтирүү. Алынган натыйжалар Казакстандын Туризм Ассоциациясы тарабынан туристтик иш-чараларды пландаштырууда жана башкарууда, административдик райондордун акимдиктеринде жана башка кызыкдар ведомстволордо колдонулушу мүмкүн;
- Алматы облусунун административдик райондорунун контекстинде дарылык суулар үчүн бальнеологиялык ресурстардын болушуна жана ыңгайлуулугун баалоо критерийлерине эсептөөлөр жүргүзүлдү. Алматы облусунда минералдык суунун запасы жылына болжол менен 2171687,95 м³. Эң жогорку көрсөткүчтөр Уйгур районунда байкалган - жылына 1261440 м³. Акыркы мезгилде Албан-Арасан булагынын базасында 30дан ашык эс алуу жайлары ачылып, бул аймакта дарылоо туризм активдүү өнүгүп жатат. Төрт райондо жана Алматы шаарында минералдык булактар бар, ошол эле учурда

алар ар кандай ооруларды дарылоого жана алдын алууга мүмкүндүк бергендиктен дарылык көрсөткүчтөрү кеңири. Алматы облусу суу менен дарылоочу ресурстарынын запасы менен 24% гана камсыз болгон;

- Алматы облусунун дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин карта-схемасы түзүлдү. Интегралдык баалоо көрсөткөндөй, Алматы облусунда ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн келечектүү аймактар болуп төмөнкүлөр саналат: Уйгур району (Албан-Арасан булактары), Алакөл курорттук аймагы жана Конаев шаары. Алматы облусунда туризмди өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программаларда негизинен Алматы, Конаев шаарларына жана Алакөл курорттук аймагына көңүл бурулуп, Албан-Арасан булактары келечектүү аймак катары каралбайт. Баа берүүдө бул аймак жалпысынан туризмди, анын ичинде дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү үчүн зор потенциалга ээ экендигин көрсөттү;

- Алматы областында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн модели иштелип чыкты. Берилген модель дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризм уюмунун себеп-натыйжа байланыштарын, касиеттерин жана структурасын аныктоого багытталган. Динамика туристтердин саны менен аныкталат, алардын көбөйүшү аймактын экономикасынын өсүшүнө алып келет, калктын кирешесине жана иш менен камсыз болушуна жагымдуу таасирин тийгизет.

Дарылоо - ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн иштелип чыккан концептуалдык негизи анын Алматы облусунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирлеринин негизги көрсөткүчтөрүн жана багыттарын аныктаган.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкү сунуштар берилди:

- рекреациялык ресурстарга экономикалык баа берүүгө басым жасоо менен дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн стратегияларын жана программаларын иштеп чыгууда изилдөөнүн теориялык жыйынтыктарын колдоно алышат;

- айлана-чөйрөгө берилген мүмкүндүк чегинен жүктүн (предельно-допустимой нагрузки) көрсөткүчтөрүн аныктоо менен байланышкан маселелерди чечүүгө;

- рекреациялык ресурстарга антропогендик факторлордун таасиринин сандык жана сапаттык параметрлеринин критерийлерин негиздөө жана экологиялык жагымсыз кесепеттерди жокко чыгаруу;

Изилдөөнүн жыйынтыктары рекреациялык ресурстарды кайра өндүрүү жана алардын экологиялык коопсуздугун сактоо жаатында да колдонулушу мүмкүн, ошондой эле Казакстандын Туризм Ассоциациясы тарабынан туристтик ишти пландаштырууда жана башкарууда, административдик райондордун акимчиликтеринде жана башка кызыкдар ведомстволордо, ошондой эле “Grande Voyage” туристтик компаниясы пайдаланылышы мүмкүн

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Актымбаева, Б.И. Аумақтың рекреациялық әлеуетін зерделеу тәсілдері мен әдістері / Б.И. Актымбаева, С.З. Сайдуллаев // Вестник АТУ.— Алматы.— №4 (113).— 2016.—С.119–123.ISSN:2304-5682
2. Чодураев, Т.М. Санитарно-курортный туризм - основа внутреннего туризма в Республике Казахстан / Т.М. Чодураев, С.З. Сайдуллаев, М.А. Сақыпбек // Вестник ОшГУ. — Алматы.—№3.—2018.—С. 26–31.
3. Сайдуллаев, С.З. Эконометрический анализ современного состояния международного туризма в Казахстане / С.З. Сайдуллаев //Международный ежемесячный научный журнал «Экономика и бизнес. Теория и практика». — Новосибирск.—№8.—2018.—С. 109–116.
4. Чодураев, Т.М. Социальный туризм в Казахстане: проблемы формирования и возможности развития / Т.М. Чодураев, С.З. Сайдуллаев, М.А. Сақыпбек //Республиканский научно-теоретический журнал «Известия ВУЗов Кыргызстана».—Бишкек.—№4.—2018.—С.38–41.
5. Чодураев, Т.М. Анализ методик оценки природно-рекреационных ресурсов / Т.М. Чодураев, С.З. Сайдуллаев, Т.П. Кастальская //Республиканский научно-теоретический журнал «Известия ВУЗов Кыргызстана».—Бишкек.—№4.—2018.—С.42–45.
6. Сайдуллаев, С.З. Оценка туристско-рекреационного потенциала для развития лечебно-оздоровительного туризма в Алматинской области / //Общественно-научный журнал «Проблемы Региональной Экологии». — Москва.—№3.—2019.—С. 91–96.
7. Aliyeva, Zh., Sakypbek, M., Aktymbayeva, A., Assipova, Zh., Saidullayev, S. Assessment of recreation carrying capacity of Ile-Alatau national park in Kazakhstan. **SCOPUS**. //GeoJournal of Tourism and Geosites, Year XIII, vol. 29, no. 2, 2020, p.460-471. ISSN:2065-1198
8. Сайдуллаев, С.З., Нусупова, Л.С., Составление портрета туриста лечебно- оздоровительного туризма в Алматинской области / //Материалы 2-ой Международной научно-практической конференции Сагадиевские чтения - 2020 «Новые подходы к развитию экономики Казахстана на современном этапе: особенности и перспективы».—Алматы: Университет Международного Бизнеса, 2020.—С.727-741.
9. Абенова, Е.А., Сайдуллаев, С.З. Комплексная оценка потенциала Алматинской области в направлении развития лечебно- оздоровительного туризма / //Научный журнал «CentralAsianEconomicReview».—Алматы.—No2.—2020.—С.182-196. ISSN: 2789-4398
10. Сайдуллаев, С.З., Мукашев, К.М. Оценка климатической комфортности для развития лечебно-оздоровительного туризма в Алматинской области / Научные исследования в Кыргызской Республике. №3, часть I. — Бишкек, 2021.—С.42-51 ISSN:1694-7878

Сайдуллаев Сабиржан Зихрулламовичтин "Алматы облусунун мисалында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн социалдык – экономикалык көйгөйлөрү" деген темадагы 25.00.24-экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризми, медициналык туризм, туристтик-рекреациялык ресурстар, инфраструктура, улуттук жана жаратылыш парктары, ички туризм, санаторийлер, курорттор.

Изилдөө объектиси: Алматы облусунун жаратылыш жана рекреациялык ресурстары.

Изилдөөнүн максаты: Алматы облусунун мисалында дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн артыкчылыктарын аныктоо үчүн жаратылыш-рекреациялык ресурстарды жана социалдык-экономикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүн баалоо.

Изилдөө ыкмалары: салыштырмалуу географиялык, маалыматтык-аналитикалык, баяндоо, статистикалык, картографиялык, экономикалык.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат: Казакстанда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өзгөчөлүктөрү такталды; Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо продуктусун калыптандырууда рекреациялык потенциалды пайдалануунун өзгөчөлүгү аныкталды; Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо объекттерин комплекстүү баалоо жүргүзүлүп, алардын рекреациялык баалуулугунун деңгээли аныкталды; Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин туристтик профили аныкталды; Алматы облусунда дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин картасы иштелип чыкты; дарылоо жана ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүүнүн концептуалдык ыкмалары жана модели сунушталды.

Пайдалануу деңгээли: Изилдөөнүн негизги теориялык жыйынтыктарынын практикалык мааниси эс алуу ресурстарын экономикалык баалоо боюнча басым жасоо менен дарылоо-ден соолукту чыңдоо туризмдин өнүктүрүү боюнча стратегияларды жана программаларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Бул рекреациялык ресурстарга таасир этүүнүн сандык жана сапаттык параметрлерин негиздөөгө жана жагымсыз экологиялык кесепеттерди болтурбоого мүмкүндүк берген айлана-чөйрөгө жол берилген чектик жүктөмдүн көрсөткүчтөрүн аныктоо менен байланышкан бир катар практикалык маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн жыйынтыктары рекреациялык ресурстарды көбөйтүү жана аларды экологиялык жактан коопсуз сактоо жаатында да колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Сайдуллаева Сабиржана Зихрулламовича на тему: «Социально-экономические проблемы развития лечебно-оздоровительного туризма на примере Алматинской области» на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.24 – Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, медицинский туризм, туристско-рекреационные ресурсы, инфраструктура, национальные и природные парки, внутренний туризм, санатории, курорты.

Объект исследования: Природные и рекреационные ресурсы Алматинской области.

Цель исследования: оценить природно-рекреационные ресурсы и социально-экономические закономерности для выявления приоритетных направлений развития лечебно-оздоровительного туризма на примере Алматинской области.

Методы исследования: сравнительно-географический, информационно-аналитический, описательный, статистический, картографический, экономический.

Научная новизна полученных результатов. Научная новизна диссертационного исследования состоит в следующем: выявлены особенности лечебно-оздоровительного туризма в Казахстане; определена специфика использования рекреационного потенциала в формировании лечебно-оздоровительного продукта в Алматинской области; выполнена комплексная оценка лечебно-оздоровительных объектов в Алматинской области и определен уровень их рекреационной ценности; определен профиль туриста лечебно-оздоровительного туризма в Алматинской области; разработана карта лечебно-оздоровительного туризма в Алматинской области; предложены концептуальные подходы и модель развития лечебно-оздоровительного туризма.

Степень использования: результаты исследования. Практическая значимость основных теоретических результатов исследования могут быть использованы в разработке стратегий и программ развития лечебно-оздоровительного туризма с акцентуацией внимания на экономическую оценку рекреационных ресурсов. Это позволит решить ряд практических задач связанных с определением показателей предельно-допустимой нагрузки на окружающую среду, позволяющие обосновать количественные и качественные параметры воздействия на рекреационные ресурсы и исключения нежелательных экологических последствий. Результаты также могут быть использованы в области воспроизводства рекреационных ресурсов и сохранения их экологической безопасности.

ABSTRACT

of the dissertation by Saidullayev Sabirzhan Zikhrullamovich on the subject: «Socio-economic problems of therapeutic and health tourism development on the example of Almaty region» for the degree of candidate of geographical sciences in the specialty of 25.00.24 – Economic, social, political and recreational geography.

Key words: therapeutic and health tourism, medical tourism, tourist and recreational resources, infrastructure, national and natural parks, domestic tourism, sanatoriums, resorts.

Object of research: Natural and recreational resources of the Almaty region.

Objective of research: to evaluate natural and recreational resources and socio-economic patterns to identify priority areas for the development of health and health tourism on the example of the Almaty region.

Research methods: comparative geographical, information-analytical, descriptive, statistical, cartographic, economic.

Scientific novelty of the results. The scientific novelty of the dissertation research consists of the following: the features of therapeutic and health tourism in Kazakhstan have been identified; the specificity of the use of recreational potential in the formation of a therapeutic and health product in the Almaty region has been determined; a comprehensive assessment of health facilities in the Almaty region has been carried out and the level of their recreational value has been defined; the profile of health tourism tourist in the Almaty region has been determined; a map of therapeutic and health tourism in the Almaty region has been developed; conceptual approaches as well as health tourism development model have been proposed.

Degree of use: research results. The practical significance of the main theoretical research results can be used in the establishment of strategies and programs for therapeutic and health tourism development, with an emphasis on the economic assessment of recreational resources. This will enable solving a number of practical tasks related to the determination of indicators of maximum permissible load on the environment. The indicators will allow justifying the quantitative and qualitative parameters of the impact on recreational resources and excluding unwanted environmental effects. The results can also be used in the field of reproduction of recreational resources and the preservation of their environmental safety.

